

inż. Agnieszka Durka*
dr inż. Paweł Sulik**

Budynki zabytkowe w kontekście ewolucji przepisów ochrony przeciwpożarowej

*Historical buildings in the context of the evolution
of fire protection legislation*

Streszczenie. W artykule podjęto próbę przedstawienia ewolucji polskich przepisów oraz wymagań dotyczących bezpieczeństwa pożarowego, poczynając od pierwszych XVIII-wiecznych zapisów, kończąc na latach 40. XX wieku. Usystematyzowana wiedza z tej dziedziny może stanowić użyteczne narzędzie wykorzystywane przez rzeczoznawców ds. zabezpieczeń przeciwpożarowych oraz pracowników prewencji PSP w praktyce dostosowywania budynków zabytkowych do współczesnych wymagań.

Słowa kluczowe: budynki zabytkowe, ewolucja przepisów przeciwpożarowych.

Abstract. The paper presents the evolution of Polish regulations concerning fire safety, from the early eighteenth century, ending with the 40's twentieth century. Systematized knowledge in this field, in the opinion of the authors of the paper, can be a useful tool used by fire protection experts and State Fire Service in practice adapting historic buildings to contemporary requirements.

Keywords: historical buildings, evolution of fire protection legislation.

Już w starożytności materiały służące do wznoszenia budynków miały być odporne na ogień. Dodatkowo starano się tak rozplanować zabudowę, aby rejony mieszkalne oddzielić od budowli kultu religijnego lub obiektów użyteczności publicznej. Miało to zmniejszyć straty na wypadek pożaru, który najczęściej pojawiał się w gospodarstwach domowych. Dodatkowo należało mieć w gotowości podręczny sprzęt gaśniczy. Szczególną uwagę zwracano na właściwe obchodzenie się z ogniem i dlatego kuźnie oraz piekarnie były umiejscawiane poza granicami zwartej zabudowy lub też oddzielane od niej murami. Te zalecenia były wynikiem pożarów, w których zniszczeniu ulegały całe miasta. Rzymski cesarz Neron kazał budować niektóre ściany budynków z kamieni pochodzenia wulkanicznego, aby wytrzymały temperatury występujące podczas pożaru [1].

Na ziemiach polskich początki regulacji przepisów pożarowych odnaleźć można w okresie rozbiorów. W zaborze pruskim nie było ogólnych wymagań z tej dziedziny. Wszelkie obowiązki wynikały z regulacji ustawowych czy policyjnych lub z prawa zwyczajowego. W 1904 r. wprowadzono ustawę, na podstawie której można było powoływać przymusowe straże pożarne. W zaborze rosyjskim również nie występowały ogólne przepisy przeciwpożarowe. Na obszarze byłego Królestwa Polskiego obowiązywało w miastach rozporządzenie z 1819 r., które nakazywało funkcjonowanie kominiarzy oraz narzędzi do gaszenia pożarów, a także kopanie studni na koszt właścicieli domów. Gmin wiejskich dotyczyło rozporządzenie z 1836 r. zalecające wsiom posiadanie sprzętu do gaszenia pożarów. W zaborze austriackim były, oprócz ogólnych przepisów, również odrębne wytyczne dla miast i wsi. Ustawa z 1891 r. m.in. zobowiązywała gminy do posiadania urządzeń sygnałowych i alarmowych oraz do zapewnienia dostatecznej ilości wody do gaszenia pożarów. Na obszarach gmin wiejskich obowiązywała ustawa budowniczno-ogniowa z 1786 r. i rozporządzenie gubernialne z 1823 r. oraz przepisy ustawy gminnej

z 1866 r., które zawierały wiele szczegółowych postanowień dotyczących ochrony przed pożarami. Stan prawny odziedziczony po byłych państwach zaborczych był bardzo różnorodny, chaotyczny, przestarzały i zawierał liczne braki. Niezwłocznie po odzyskaniu niepodległości podjęto prace nad planową i jednolitą organizacją ochrony przeciwpożarowej w Polsce. Ze względu jednak na brak wielu ustaw zasadniczych (np. o organizacji władzy samorządowej) nie było podstaw do wprowadzenia takich przepisów. W czerwcu 1930 r. wydano zarządzenie o uregulowaniu spraw związanych z zapobieganiem pożarom. Nie było ono jednak kompletne i nie dotyczyło województw zachodnich. Dopiero ustawa z marca 1934 r. o ochronie przed pożarami i innymi klęskami (pisownia oryginalna) obejmowała całokształt zagadnień związanych z ochroną przeciwpożarową w Polsce. Ustalono w niej zasadę, że ochrona przed pożarami należy do państwa i podlega ministrowi spraw wewnętrznych [2].

Połączeniem dawnych czasów ze współczesnością jest ustawa o ochronie zabytków oraz opiece nad nimi [8]. Bardzo duża część starych budynków jest wykorzystywana na obiekty użyteczności publicznej, dlatego należy w ich przypadku połączyć dwa aspekty – minimalne zmiany oraz zapewnienie maksymalnego bezpieczeństwa. Ponadto, pomimo norm i zaleceń określonych prawem, każdy zabytek wymaga indywidualnego podejścia, aby jego zmiany nie spowodowały utraty charakteru i spójności stylistycznej.

Warunki techniczne

Podział budynków. Już w 1919 r. wydano w Polsce opracowanie, które traktowało o pożarach z podziałem na obiekty, w jakich mogą powstać. Jako podgrupy wyodrębniono następujące rodzaje pożarów: w sklepach i składach; budynkach z instalacją gazową i elektryczną; fabrykach chemicznych i składach aptecznych; szkołach i szpitalach; teatrach; kościołach i wieżach; fabrykach; młynach; wiatrakach; tartakach i składach drewna; składach węgla; zbiornikach naftowych; przędzalniach, tkalniach, składach lnu, konopi, bawełny; składach słomy i siana, stogach i stertach; lasach i torfowiskach; na statkach, kryptach oraz w pociągach i samochodach [10].

* Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Wydział Inżynierii Bezpieczeństwa Pożarowego; IDS-BUD S.A.

** Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Wydział Inżynierii Bezpieczeństwa Pożarowego

Rozporządzenie o prawie budowlanym z 1928 r. [5] wprowadzało podział budynków ze względu na miejsce ich wznoszenia. Pierwszą grupę stanowiły gminy miejskie oraz uzdrowiska, drugą gminy wiejskie. Dodatkowo występował podział budynków określonych jako „przeznaczone na szczególne cele”. Były to budynki: przeznaczone do użytku publicznego; przemysłowe; państwowe i kolejowe [5].

W 1943 r. pojawiło się kolejne opracowanie traktujące o ochronie przed pożarami, w którym zaprezentowano podział budynków ze względu na ich bezpieczeństwo pożarowe. Znajdowały się w nim wymagania związane zarówno z budową, jak i eksploatacją poszczególnych obiektów. Wyodrębniono następujące grupy obiektów jako zbliżone ze względów pożarowych: budynki specjalne (narazone na większe niebezpieczeństwo pożarowe); zakłady przemysłowe i warsztaty; kinoteatry; szpitale; młyny [11].

Oporność pożarowa. Rozporządzenie o prawie budowlanym z 1928 r. [5] wprowadzało podział budynków na ogniotrwałe, których ich ściany zewnętrzne, ściany nośne, filary nośne i pokrycie dachu miały być wykonane z materiałów niezapalnych (ściany i filary – kamień, beton, cegła itp., pokrycie dachu – dachówka, blacha, papa, szkło, kamień, lupek, cement itp.) oraz nieogniotrwałe. W gminach miejskich wznoszenie obiektów nieogniotrwałych było zabronione. Jedynie miejscowe przepisy mogły dopuścić wykonanie budynków o ścianach z materiałów niezapalnych w szkielecie drewnianym (np. mur pruski) lub budynków drewnianych. W przypadku gmin wiejskich natomiast zakaz wznoszenia budynków nieogniotrwałych leżał w gestii wojewody, który mógł wydać zalecenia dla całego osiedla lub jego części [5].

Strefy pożarowe i oddzielenia pożarowe. W 1922 r. została wydana książka [12], w której można odnaleźć początki zaleceń dotyczących podziału obiektów na strefy pożarowe. Jeżeli budynek był długi, to zalecano dzielić go na wiele odrębnych części za pomocą ścian „pożarnych”. Odległość między tymi przegrodami powinna wynosić 15 – 20 m. Ściany „pożarne” (z niem. „brandmury”) definiowano jako sztucznie wzniesione zapory przed ewentualnym ogniem. Powinny one przechodzić przez wszystkie kondygnacje, w tym strych, i wystawać 0,5 m ponad dach. Zalecana grubość to 1,5 cegły. Otwory w ścianach „pożarnych” wypełniały szczelnie drzwi ogniotrwałe, które musiały być wykonane z dębowego drewna, obite z obu stron azbestem lub tekturą smółkową, a z wierzchu dodatkowo blachą [12].

Rozporządzenie o prawie budowlanym z 1928 r. [5] systematyzowało zagadnienia związane z koniecznością wykonywania murów ogniochronnych. I tak w przypadku wznoszenia budynków ogniotrwałych bezpośrednio przy granicy sąsiadów, jak i nieogniotrwałych, wznoszonych w odległości mniejszej niż 4 m, nakazywano od strony granicy wykonać mur ogniochronny. Miał on nie mieć żadnych otworów ani próżni, a jego minimalna grubość to 1 cegła. Wykonywany był z cegły palonej lub innego materiału ogniotrwałego, prowadzony od fundamentów przez wszystkie kondygnacje i wystający 30 cm ponad dach. Budynki ogniotrwałe długości ponad 25 m musiały być przedzielone murami ogniochronnymi w odstępach co najmniej 25 m przy stropach nieogniotrwałych i 40 m przy ogniotrwałych. Można było uzyskać zgodę na wykonanie w takim murze drzwi. Jeżeli znajdowały się na strychu, to powinny być żelazne lub drewniane obite blachą i zamykające się samoczynnie. W budynkach nieogniotrwałych dłuższych od 25 m wymagano podziału w odstępach co 25 m murami ogniochronnymi. Nie dotyczyło to budynków tymczasowych. W przypadku występowania w budynkach mieszkalnych składów

materiałów łatwopalnych lub zakładów wykorzystujących do produkcji większe paleniska nakazywano, aby były one oddzielone ogniotrwałe od pozostałej części budynku [5].

W 1929 r. w encyklopedii strażackiej pojawił się dokładniejszy opis działania drzwi pożarowych, które miały zamykać się automatycznie. Rozwiązano to w ten sposób, że były zawieszane na rolkach na pochyłej, żelaznej szynie. Przeciwwaga, utrzymująca drzwi w pozycji otwartej, była zawieszona na sznurze, który w trakcie pożaru ulegał przepaleniu. Wtedy drzwi staczały się po szynie i zamykały otwór pod wpływem własnego ciężaru [13].

Drogi ewakuacyjne. Rozporządzenie o prawie budowlanym z 1928 r. [5] wprowadzało zalecenia dotyczące wykonywania schodów w budynkach. W przypadku gmin miejskich stawiano następujące wymagania:

- budynki, w których lokale przeznaczone na pobyt ludzi znajdowały się ponad kondygnacją parteru, musiały mieć schody wewnętrzne bezpośrednio łączące wszystkie kondygnacje z ulicą lub podwórzem;

- schody powinny mieć oświetlenie na wszystkich kondygnacjach światłem dziennym, dopuszczano oświetlenie za pomocą górnego oświetlenia przy spełnieniu określonych wymagań;

- użytkowa szerokość schodów prowadzących do pomieszczeń przeznaczonych na pobyt ludzi miała wynosić min. 1 m;

- wysokość stopnia nie mogła przekraczać 19 cm, a szerokość powinna wynosić minimum 25 cm;

- wysokość sufitu nad schodami i spocznikami miała wynosić min. 2 m w świetle;

- zakazywano urządzania ognisk i otworów kominowych pod schodami;

- w budynkach o dwóch lub więcej kondygnacjach nakazywano, aby przynajmniej jedno schody prowadziły bezpośrednio na strych;

- w budynkach o trzech i więcej kondygnacjach minimum jedno schody musiały bezpośrednio łączyć wszystkie lokale przeznaczone na pobyt ludzi i być wykonane jako ogniotrwałe;

- w budynkach o dwóch kondygnacjach, w których odległość schodów od środka najdalszego przeznaczonego na pobyt ludzi pomieszczenia powyżej parteru przekracza 20 m, schody powinny być wykonane jako ogniotrwałe lub zastąpione przez dwójce schodów nieogniotrwałych;

- w przypadku wznoszenia budynków wyższych, szczególnie przeznaczonych na mieszkania, właściwa władza mogła żądać wykonania większej ilości schodów;

- władza mogła również w szczególnych przypadkach wymagać wykonania schodów ogniotrwałych w budynkach, w których bezpieczeństwo od ognia było mniejsze ze względu na sposób użytkowania pomieszczeń.

W przypadku gmin wiejskich natomiast obowiązywały następujące wymagania:

- budynki, w których lokale przeznaczone na pobyt ludzi znajdowały się ponad kondygnacją parteru, musiały posiadać schody;

- w budynkach o dwóch kondygnacjach, w których odległość schodów od środka najdalszego przeznaczonego na pobyt ludzi pomieszczenia powyżej parteru przekracza 20 m, schody powinny być wykonane jako ogniotrwałe lub zastąpione przez dwójce schodów nieogniotrwałych;

- użytkowa szerokość schodów miała wynosić min. 0,8 m;

- wysokość stopnia nie powinna przekraczać 19 cm; a szerokość powinna wynosić minimum 25 cm;

- wysokość sufitu nad schodami i spocznikami miała wynosić min. 2 m w świetle;

■ zakazywano urządzania ognisk i otworów kominowych pod schodami.

Schody ogniotrwałe nakazywano budować w następujący sposób:

- konstrukcja schodów i spoczników miała być wykonywana z materiałów ogniotrwałych lub z drewna zabezpieczonego od spodu od ognia, natomiast żelazną część konstrukcji nakazywano ogniotrwałe osłonić;
- schody miały być otoczone ścianami ogniotrwałymi grubości min. 1 cegły, zabronione było wykonywanie w tych ścianach otworów prowadzących bezpośrednio na inne schody;
- schody miały łączyć bezpośrednio wszystkie kondygnacje oprócz piwnic, z którymi połączenie było zabronione,
- jeżeli schody nie prowadziły bezpośrednio na zewnątrz, to dostęp do nich miał być obudowany ścianami ogniotrwałymi o grubości min. 1 cegły,
- nad schodami oraz nad dojściem do schodów wymagano wykonania stropów ogniotrwałych [5].

Wymagania przeciwpożarowe dotyczące palenisk i instalacji. Piece należało wykonywać z materiałów niezapalnych, natomiast kominy – z cegły palonej i miały być wznoszone na wytrzymałych i ogniotrwałych fundamentach. Materiały nieogniotrwałe powinny być oddzielone od źródeł ognia bądź ciepła lub odpowiednio oddalone. Podłogę przed paleniskiem należało zabezpieczyć blachą o wymiarach min. 40 x 50 cm. Piece żelazne oraz rury łączące paleniska z kanałami dymowymi nie mogły znajdować się bliżej niż 50 cm od ściany drewnianej. Rura przy przejściu przez ścianę musiała być otoczona cegłą lub gliną na grubości 13 cm. Ściany kominów miały mieć grubość 13 cm (1/2 cegły), a ich wierzch powinien wystawać na 60 cm ponad kalenicę dachu palnego. Belki drewniane mogły być wpuszczane w ścianę kominową w odległości min. 41 cm od przewodu dymowego. Natomiast belki żelazne, które miały być wpuszczane w ścianę kominową, powinny być oddzielone od wewnętrznej ścianki komina murem ceglany grubości co najmniej 30 cm. Kanały dymowe należało prowadzić możliwie pionowo, największe dopuszczalne odchylenie to 30° od pionu. Kanały wentylacyjne nie mogły być prowadzone obok dymowych, aby uszkodzenie oddzielającej je ścianki lub połączenie pieca do złego przewodu nie doprowadziło do powstania pożaru. Kanały wentylacyjne prowadzone w tej samej ścianie co kanały dymowe powinny spełniać wszystkie wymagania stawiane kominom. Do wspólnego komina można było podłączyć najwyżej trzy zwykłe piece lub jeden kuchenny, przy czym poszczególne podłączenia nie mogły znajdować się na jednym poziomie. Zalecano, aby kominy były czyszczone od sadzy z następującą częstotliwością: kominy prowadzące z palenisk kuchennych w mieszkaniach prywatnych – co 6 tygodni; kominy pieców do ogrzewania – 4 razy w ciągu miesięcy zimowych (od 1 X do 30 IV) [4].

Usytuowanie budynków ze względu na bezpieczeństwo pożarowe. Wymagania związane z zabudowaniem działek zawarte **Odległości nowych budynków [m] zgodnie z rozporządzeniem o prawie budowlanym. Opracowanie własne na podstawie [4]**

Rodzaj przegrody/budynku	Odległość [m]	
	od granic sąsiadów	od innych budynków
Nieogniotrwałe	6	12
Ogniotrwałe z otworami od strony granicy	4	3
Ogniotrwałe bez otworów od strony granicy	3	3
Nieogniotrwałe kryte w nowych osiedlach	15	–
Stodoły bez ścian	-	30

były również w rozporządzeniu o prawie budowlanem z 1928 r. [5]. W przypadku gmin miejskich dopuszczano zabudowanie całkowite działki, jeżeli nie wiązało to się z ryzykiem pożaru. Dodatkowo wprowadzono zalecenia dotyczące dopuszczalnych odległości budynków od granic i innych budynków (tabela). Dozwolone było wznoszenie domów w zabudowie bliźniaczej na przyległych działkach lub domu przylegającego do granicy działki pod warunkiem, że posiadał on pokrycie ogniotrwałe i mur ochronny.

Podsumowanie

Budynki zabytkowe, z racji swojej historycznej wyjątkowości, podlegają ochronie prawnej, która jednocześnie musi zapewnić spełnienie współczesnych wymagań z dziedziny bezpieczeństwa pożarowego. Literalne przestrzeganie obowiązujących przepisów w przypadku budynków historycznych nie zawsze jest możliwe, dlatego też szczegółowe poznanie tych budynków, a w szczególności filozofii zastosowanych pierwotnie rozwiązań technicznych oraz obowiązujących w okresie ich wznoszenia przepisów [3, 6, 9, 14 – 19], wydaje się niezbędne przy ich dostosowywaniu do współczesnych wymagań. Tylko analiza bazująca na znajomości starych rozporządzeń i wymagań pozwala na znalezienie rozwiązań zapewniających bezpieczeństwo pożarowe budynków zabytkowych przy jednoczesnej ich akceptacji przez konserwatora zabytków.

Artykuł powstał na bazie pracy dyplomowej obronionej przez współautorkę w SGSP w Warszawie.

Literatura

- [1] Rochala P., Prewencja dla taktyków, „Przegląd Pożarniczy” 2008, nr 9, s. 25-27.
- [2] Adelstein J., Ustawa o ochronie przed pożarami i innymi klęskami (pisownia oryginalna) Warszawa 1935.
- [3] Ustawa z 13 marca 1934 r. o ochronie przed pożarami i innymi klęskami (pisownia oryginalna) (Dz.U. 1934 nr 41 poz. 365).
- [4] Konic T., Przepisy budowlane a bezpieczeństwo pożarowe [w:] Jak zapobiegać pożarom? Jak walczyć z pożarami?, Wydział Wydawniczy Związku Straży Pożarnych R.P., Warszawa 1937.
- [5] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli (pisownia oryginalna) (Dz.U. 1928 nr 23 poz. 202).
- [6] Ustawa z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. 1994 nr 89 poz. 414 z późn. zm.).
- [7] Ustawa z 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. 1991 nr 81 poz. 351 z późn. zm.).
- [8] Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568).
- [9] Jankowski M., Jankowski Z., Problemy projektowe związane z adaptacją budynków zabytkowych na cele użyteczności publicznej, „Budownictwo. Czasopismo techniczne”, Politechnika Krakowska, 2009, Zeszyt 9.
- [10] Tuliszkowski J., Taktyka pożarna, Warszawa 1919.
- [11] Centkiewicz C., Ciszkiwicz K. i inni, Podręcznik obrony przed pożarami, Warszawa 1943.
- [12] Tuliszkowski J., Pożar jako zjawisko fizyczne (co to jest ogień i jak z nim walczyć), Warszawa 1922.
- [13] Pagowski S., Krótka encyklopedia strażacka [w:] Kalendarz strażaka na rok 1929 (pisownia oryginalna), Warszawa 1929.
- [14] Doering E. K., Hydranty pożarowe [w:] Kalendarz oficera strażackiego na rok 1936, Warszawa 1936.
- [15] Kalendarz oficera strażackiego na rok 1938, Warszawa 1938.
- [16] Kolebski J., O sygnalizacji pożarowej elektrycznej (pisownia oryginalna), Warszawa 1914.
- [17] Szwed E., Zaopatrzenie wodne [w:] Kalendarz oficera strażackiego na rok 1936, Warszawa 1936.
- [18] Wysznacki K., Zadania pożarnictwa, Warszawa 1919.
- [19] Specjalna, pożarowa sieć rur wodociągowych w miastach Am. Półn. [w:] Kronika bieżąca (pisownia oryginalna), „Przegląd Techniczny” 1913, nr 8, s. 100.